

Brussels Studies

La revue scientifique électronique pour les recherches sur Bruxelles / Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel / The e-journal for academic research on Brussels

2016

Collection générale | 2007

Concentratie van de moslimbevolking en structurering van het moslim-verenigingsleven in Brussel

Concentration des populations musulmanes et structuration de l'associatif musulman à Bruxelles

Concentration of Muslim populations and structure of Muslim associations in Brussels

Corinne Torrekens

Traducteur : Lionel Devlieger

Éditeur

Université Saint-Louis Bruxelles

Édition électronique

URL : <http://brussels.revues.org/376>

ISSN : 2031-0293

Référence électronique

Corinne Torrekens, « Concentratie van de moslimbevolking en structurering van het moslim-verenigingsleven in Brussel », *Brussels Studies* [Online], Algemene collectie, document 4, Online op 05 mars 2007, geraadpleegd op 12 janvier 2017. URL : <http://brussels.revues.org/376>

Ce document est un fac-similé de l'édition imprimée.

Licence CC BY

Corinne Torrekens is onderzoekster in Politieke Wetenschappen, verbonden aan het GERME (Groupe d'études sur l'Ethnicité, le Racisme, les Migrations et l'Exclusion*) van het Institut de Sociologie aan de Université Libre de Bruxelles (ULB). In het kader van het programma Prospective Research for Brussels van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, verdedigt zij binnenkort een doctoraatsthesis met de titel: "La visibilité de l'islam au sein de l'espace public bruxellois". Zij schreef onlangs "La gestion locale de l'islam à Bruxelles", Les Cahiers de la sécurité (Institut National des Hautes Etudes de Sécurité), nr. 62, 2006.

Contacten :
02/650 33 26
0475/54 80 96
corinnetorrekens@hotmail.com

*www.ulb.ac.be/socio/germe

CORINNE TORREKENS

[ ] Concentratie van de moslimbevolking en structurering van het moslim-verenigingsleven in Brussel¹

Vertaald uit het Frans door Lionel Devlieger

Samenvatting. Het wordt algemeen aanvaard dat 160 000 Brusselaars van moslimafkomst zijn, hetzij 17% van de bevolking van het Gewest. Aangezien de nationale statistieken geen gegevens vermelden betreffende geloofsovertuiging zijn dit noodzakelijkerwijs benaderende cijfers. Om bij te dragen tot een betere kennis van de feitelijkheid van de moslimaanwezigheid in Brussel stelt Corinne Torrekens hier een analyse voor (aantal, lokalisatie, structurering) van het netwerk aan moslimverenigingen (vzw's) in Brussel. Ze levert op die manier, met nieuwe gegevens, een cartografische voorstelling van de verschillende moslimconcentraties in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest maar ook een voorstelling van de breuklijnen die de Brusselse moslimbevolking opdelen en structureren.

▣ Inleiding

De aanwezigheid van moslims in België, en dus ook in Brussel, is het resultaat van een eerder recente ontwikkeling. In de jaren 1960 lanceerde de Belgische overheid in het kader van een migratiepolitiek een massale oproep voor buitenlandse arbeidskrachten. In de loop der decennia nam de moslimbevolking geleidelijk en aanzienlijk toe onder invloed van verschillende factoren: de natuurlijke geboortecyclus, de familiale hergroepering die in de overeenkomsten was voorzien en die de Belgische overheid vanuit een integratieoogpunt ging aanmoedigen, de huwelijken van Belgische moslims met mannen of vrouwen uit het land van herkomst, de politieke vluchtelingen, de bekeringen, de illegale immigratie, enz.

Dit gezegd zijnde blijft het, aangezien de nationale statistieken geen gegevens verstrekken betreffende geloofsovertuiging, uitzonderlijk moeilijk om een juist beeld te krijgen van het aantal moslims die in België en dus

¹ De behandelde problematiek werd onttrokken aan een werkdocument van Felice Dassetto, getiteld "Matériaux pour l'étude de la construction musulmane dans l'espace bruxellois", Université catholique de Louvain, Département de Sciences Politiques et Sociales, 1990.

ook in Brussel verblijven. We kunnen enkel grootteordes aangeven, schattingen gebaseerd op extrapolaties van het aantal immigranten en hun nakomelingen. Dit probleem werd door vele onderzoekers aangekaart, zowel in België (Dassetto, 1997) als in andere landen, Frankrijk bijvoorbeeld (Boubeker, 2006).

In die context vermelden de meest recente schattingen een cijfer dat schommelt tussen 350 000 en 370 000 personen met islamitische geloofsovertuiging in België, hetzij ongeveer 4% van de bevolking, waarvan 6 000 tot 30 000 bekeerlingen van Belgische of Europese afkomst (Aksöyek, 2000). De grote meerderheid (meer dan 90%) is dus uit immigratie afkomstig (Manço, Kanmaz, 2004). De Brusselse moslimbevolking wordt geschat op ongeveer 160 000 personen, hetzij 39% van het totale aantal moslims in het land en bijna 17% van de totale Brusselse bevolking, een cijfer dat Brussel tot *“een van de meest moslimgetinte steden van de westerse wereld”* maakt (Manço, Kanmaz, 2004).

Die schattingen vertonen echter minstens twee aanzienlijke gebreken. Ten eerste vooronderstellen deze cijfergegevens dat migranten afkomstig uit een land waarin de islam de overheersende godsdienst is zelf ook, evenals hun nakomelingen, deel uitmaken van de moslimgemeenschap. Sommigen onder hen zouden nochtans tot een andere godsdienstgemeenschap kunnen behoren (sommige moslimlanden kennen een belangrijke joodse of christenminderheid, bijvoorbeeld) of ongelovig kunnen zijn. Het moslim zijn heeft ook vele gezichten: de enen zien het als een cultuurfenomeen zonder religieuze betekenis, de anderen als de grondslag voor een ethiek, nog anderen als een ritualisering van het leven, of als onderbouw van een politieke ideologie (Dassetto, 1996). We wijzen erop dat wij in dit artikel de term “moslim” en “islamitisch” in de zin van een verwijzing naar de islam als geloofsdaad zullen gebruiken².

Ten tweede laten deze geëxtrapoleerde cijfers niet toe om de diversiteit van de moslimbevolkingen in Brussel te vatten. Een eerste manier om die gevaren te ontlopen is het in rekening nemen van de afkomstverscheidenheid en de etnische groepen van de Brusselse moslims. Zo zouden 70% van de Brusselse moslims Marokkaans zijn of van Marokkaanse afkomst en 20% Turks of van Turkse afkomst. De 10 resterende percenten zouden staan voor de Albanese, de Pakistani, de Egyptenaren of personen afkomstig uit andere Maghreblanden (Tunesië, Algerije, enz.). Maar het lijkt ons dat een andere manier om te breken met een *“een globaliserende of abstracte benadering van de moslimrealiteiten”*

² Een uitzondering op die regel is het in rekening brengen van de culturele verenigingen. We geven hiervoor de redenen in onze typologie van de moslimverenigingen en culturele verenigingen (zie verder). In dat geval neemt het behoren tot de islam eveneens een “culturele” dimensie aan die niet noodzakelijk de religieuze dimensie doet verdwijnen.

(Dassetto, 1996) wel eens zou kunnen bestaan in het in kaart brengen van de door moslims opgezette verenigingsstructuur. Het is inderdaad zo dat, in vergelijking met andere verenigingsvormen, zij het van culturele of politieke aard, de moslimverenigingen waarschijnlijk, vanuit een kwantitatief oogpunt, het grootste organisatie- en oriëntatievermogen vertonen (Dassetto, 1997). In die context vormt het cartografisch onderzoek van het netwerk van moslimverenigingen dat we hier uitvoerden door het kruisen van de resultaten van verschillende gegevensbestanden met terreinonderzoek uitgevoerd tussen juni 2004 en 2006 naar onze mening een nuttige bijdrage tot de kennis van de Brusselse moslimbevolking.

■ I. Een ruimtelijk gebundelde aanwezigheid in bepaalde wijken

Tabel 1. Bevolking met de **nationaliteit** van een land waar de islam de overheersende godsdienst is, in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG).

Een eenvoudige analyse van de gegevens van het Nationaal Instituut voor de Statistiek over de bevolkingsgroepen met een nationaliteit van een land waar de islam de overheersende godsdienst is en die in Brussel wonen toont hun uitzonderlijke concentratie in een aantal gemeenten en wijken. Nagenoeg 75% van die bevolking woont aldus in slechts vijf van de negentien gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (BHG): Anderlecht, Brussel-Stad, Molenbeek, Schaarbeek, Sint-Joost.

Plaats	Bevolking (Bev.)	Bev. van moslimland ³	% ten opzichte van de bev. van de gemeente	% ten opzichte van de moslimbev. van het BHG
Anderlecht	91 759	6 915	7,5 %	11,6 %
Brussel	139 501	11 519	8,2 %	19,3 %
Molenbeek	76 177	9 706	12,7 %	16,2 %
Sint-Joost	23 070	4 085	17,7 %	20,7 %
Schaarbeek	109 138	12 340	11,3 %	6,8 %
Totaal	439 645	44 565	10,1%	74,5%
BHG	992 041	59 805	6 %	100 %

Bron: NIS 2003.

Die concentraties van de moslimbevolking in het Brussels Gewest houden in de eerste plaats verband met de geschiedenis van de migratie zelf : het ging om een werkmigratie, met vestiging van de migranten in bepaalde wijken van de stedelijke ruimte. De gastarbeiders hebben zich oorspronkelijk in de nabijheid van hun werkplaats gevestigd (in Brussel namelijk in de zones voor de bouwnijverheid) of verhuisden naar de stad tijdens de economische crisis van de jaren 1970. De moslimimmigratie concentreerde zich bij voorkeur in de stedelijke omgeving in functie van de taken die aan de mensen van moslimafkomst werden toegewezen bij de aankomst van de eerste golf migranten (Dassetto, 1996). De huidige verdeling van de

³ Land waar de islam de overheersende godsdienst is, met name : Turkije, Marokko, Tunesië, Algerije, Pakistan. Bron: *Bevolking en gezinnen, Vreemde bevolking op 1.1.2003*, Brussel, Nationaal Instituut voor de Statistiek, 2003.

moslimbevolkingsgroepen is dus, op regionaal niveau, het geheugen van de economische rol van de immigratie uit Turkije en de Maghreblanden (Kesteloot *et al.*, 1997).

De concentratie van de moslimbevolkingsgroepen in Brussel houdt verder verband met de sociaal-ruimtelijke en residentiële structurering van Brussel als stedelijke entiteit. De moslimmigranten zijn inderdaad de betaalbare volkswijken in de stad gaan bewonen. In Brussel bevinden die gebieden zich in het centrum. Die ruimtelijke structurering is op haar beurt het gevolg van historische omstandigheden die de stad opdeelden in een begunstigd "hoger" gedeelte, en een "lager" gedeelte met een meer volks karakter. De lokalisatie van sociale groepen werd op die manier bepaald. De uitvoering van grote werken van stedelijke ontwikkeling en stadsrenovatie (zoals de aanleg van de grote centrale ringlanen, bijvoorbeeld), heeft zowel de industrie als de arbeidersbevolking westwaarts gestuwd, in de richting van het kanaal, terwijl het meer gegoede deel van de stad haar uitbreiding in Oostelijke en Zuidelijke richting vond (Merenne *et al.*, 1997). Zoals te verwachten was zijn de bevolkingsgroepen afkomstig uit een land met de islam als overheersende godsdienst zich gaan concentreren in de armste gemeenten van het gewest, dat zijn die gemeenten waar het gemiddelde inkomen per aangifte onder het gewestgemiddelde ligt⁴.

 Tabel 2.
Gemiddelde inkomens per
aangifte, in euro
(begrotingsjaar 2002,
inkomen 2001).

	Gemiddelde inkomen per aangifte
Anderlecht	21 322
Brussel	23 290
Molenbeek	20 007
Sint-Joost	16 826
Schaarbeek	20 167
Gemiddelde BHG	23 892

Bron: NIS 2001.

De concentratie van moslimbevolkingsgroepen in het Brussels Gewest stemt overeen met de economische evoluties die plaatsvonden in de jaren 1960 en 1970. De economische groei van de jaren 1960 heeft een merkelijke verbetering van de levensstandaard toegelaten voor sommige sociale groepen. Die economische opklaring bevorderde hun maatschappelijke opgang en liet hen toe nieuwe ruimten in te nemen. Hierbij kwam dat de Belgische staat in de loop van dezelfde periode een politiek voerde van bevorderde toegang tot woningbezit, waardoor vele gezinnen de stad verlieten om te bouwen in de stadsrand, waar de bouwgrondprijzen intussen binnen hun bereik lagen (Kesteloot *et al.*, 1997). De overgrote meerderheid van de moslimgezinnen maakten in die tijd echter deel uit van de bevolkingsgroepen waarvan de hachelijke socio-economische toestand iedere mogelijkheid tot sociale mobiliteit blokkeerde. Die gezinnen zijn

⁴ Bron : *Fiscale inkomsten – begrotingsjaar 2002, inkomsten 2001 (bedragen in euro)*, Brussel, Nationaal Instituut voor de Statistiek, 2003.

bijgevolg in dezelfde buurten gebleven, zelfs wanneer de tewerkstelling geleidelijk aan uit deze zones van eerste integratie verdween (Alaluf, 1993). De oudste wijken van het Brusselse stadscentrum werden zo gaandeweg verlaten door de hogere klassen en door een deel van de arbeidersklasse die levensomstandigheden genoten die hen toelieten uit te kijken naar een beter levenskader. Deze wijken werden dan ingepalmd door de immigranten en de volkse sociale klassen die niet bij machte waren om de suburbanisatiebeweging te volgen (Kesteloot, 1990). De economische crisis van de jaren 1970 en de groeiende economische bestaansonzekerheid die er het gevolg van was hebben geleid tot een bijkomende beperking van de sociale en ruimtelijke mobiliteit, en bestendigden zo de aanwezigheid van de moslimfamilies in die wijken. De stijging van het aantal eigenaars onder de moslimfamilies was een bijkomende versterkende factor van die tendens (Kesteloot *et al.*, 1997).

Deze concentratiezones voor moslimmigranten en hun gezinnen, tenslotte, tonen de discriminaties op de woonmarkt waarvan deze bevolkingsgroepen het slachtoffer zijn, maar vormen ook het actiegebied van de solidariteitsnetwerken die er in stand gehouden worden of tot stand komen. Er bestonden inderdaad, in sommige gemeenten, maatregelen voor het weigeren van inschrijvingen. Het weigeren aan vreemdelingen te verhuren, discriminatie bij de toekenning van sociale woningen, enz., zijn andere verschijnselen die in niet onaanzienlijke mate hebben bijgedragen tot dit concentratiefenomeen. Het is vandaag in de voormalige arbeiderswijken van de eerste en deels tweede gordel dat men de hoogste concentratie aan moslimgezinnen terugvindt. Die zone omgordt de zakenbuurt vanuit het westen en vormt wat men gebruikelijk de "croissant" of de "banaan" noemt.

■ II. De ontwikkeling van een dynamisch en verscheiden verenigingsleven

Binnen de tijdsspanne van een paar jaren zijn de moslimbevolkingsgroepen een dicht en verscheiden netwerk aan verenigingen gaan ontwikkelen. Het behoren tot de moslimgemeenschap wordt aldus in de openbare ruimte expliciet gemaakt in "zichtbare en georganiseerde vormen" (Dassetto, 1997).

De ontwikkeling van de migranten- en moslimverenigingen gebeurt in verschillende fasen. Tijdens het eerste decennium, van de jaren 1960 tot de jaren 1970, gaan de migrantenverenigingen een uitgebreide hoeveelheid activiteiten opzetten met sociaal en cultureel karakter (onderwijs, opleiding, sport, artistieke expressie, enz.) die enerzijds bestemd zijn het gebrek op te vangen aan door de overheden ter beschikking gestelde infrastructuur voor onthaal en omkadering van die bevolkingsgroepen. Anderzijds waren die

activiteiten ook bedoeld voor het weer opbouwen van een gemeenschappelijk sociaal leven door ondermeer de nationale en religieuze feestdagen te vieren (Ouali, 2004). Deze activiteiten krijgen de steun van de Belgische vakbondsbeweging op een ogenblik dat deze geniet van een relatieve machtspositie.

Maar met de wijziging van de economische, sociale en politieke context hebben verschillende factoren de migrantenverenigingen ertoe gebracht hun doelstellingen te situeren in het socio-culturele domein en vervolgens, geleidelijk aan, uitsluitend in het domein van de cultus. De jaren 1980 worden inderdaad gekenmerkt door een moeilijke economische context en door een werkelijk "institutioneel racisme" op het politieke niveau (Rea, 1999). Indien het de specificiteit is van de migratiesituatie die de eerste noden aan religieuze structurering doet ontstaan, zijn het vervolgens andere elementen die de socio-economische eisen van de gastarbeiders gaan doen evolueren naar cultusgebonden claims geuit door moslimburgers: de hervormingen van het wetboek van de Belgische nationaliteit, de herhaalde sluierkwesties, het moeizaam institutionaliseringsproces van de moslimreligie en de opmars van het politieke islamisme op de internationale scène.

Het is over die periode dat een intensivering te merken valt van de vestiging van moskeeën, een proces dat aanving met de officiële erkenning van de moslimreligie in 1974 (Ouali, 2004). De werkelijke religieuze dimensie van die bevolkingsgroep was weinig aanwezig tijdens het eerste decennium van de vestigingsfase in België. Deze beperkte zich tot het openstellen van een aantal gebedsplaatsen, terwijl het praktiseren van de religie beperkt bleef tot de privé ruimte en tot een aantal momenten in de levenscyclus (Dassetto, 1990). Het bleef haast onzichtbaar voor de publieke opinie (Manço, 2000).

Indien de religieuze dimensie vanaf toen meer zichtbaarheid kreeg voor de buitenwereld, is dat aan verschillende factoren te wijten. Vooreerst beseffen meer en meer immigranten, ten gevolge van de economische crisis die de sectoren treft waarin ze als arbeiders tewerkgesteld zijn, de financiële onmogelijkheid van een terugkeer naar het eigen land. Daarbij komt dat, met de officiële stop voor immigratie om arbeidskrachten in te voeren, het besef rijst dat, in het geval van een terugkeer naar het eigen land, het zeer moeilijk zou zijn om nog naar Europa terug te keren. Tenslotte sterkt de gezinshereniging, voorzien in de door de Belgische overheid getekende conventies, de moslimimmigranten in de gedachte van een definitieve vestiging. Het is dan dat de kwestie van de religieuze overdracht naar de kinderen opduikt. Indien de behoeften van de volwassen mannen die steeds hoopten op een terugkeer niet erg ontwikkeld waren, dan is het de aanwezigheid van de vrouwen en vooral die van de kinderen, in een omgeving waarin de islam niet de officiële godsdienst is, die de nood aan een religieuze structurering doet ontstaan. Er dient ook gewezen te

worden op de invloed van de toenemende verwijzingen naar de godsdienst in de moslimwereld in het algemeen op het einde van de jaren 1970 en in het begin van de jaren 1980, ten gevolge van het falen van verschillende moderniseringsprojecten.

De moslimbevolkingsgroepen gaan eveneens culturele verenigingen opzetten met het oog op de promotie van de cultuur van het land van herkomst. Sinds een aantal jaren worden ook moslimverenigingen opgezet, zij het met het doel om specifiek moslims te helpen (dat is bijvoorbeeld het geval van de sociale dienstverlening voor moslims, van de internationale hulpverenigingen, enz.), zij het om strikt genomen "moslimactiviteiten" aan te bieden (dat is bijvoorbeeld het geval van de scoutsverenigingen voor moslims).

Naast de activiteiten die echt eigen zijn aan de verenigingen is het belang van het commercieel netwerk en de kleine ondernemingen niet te verwaarlozen. Op lokale schaal surfen deze ondernemingen op de golf van de etnische handel (reisbureaus, restaurants en snacks, import-export, specerijen, enz.) of ruimer op de golf van de "etno-islamitische" handel (hijabwinkels, halalbeenhouwerijen, boekhandels, enz.).

Het is belangrijk op te merken dat dit verenigingsnetwerk verdeeld wordt door een reeks kloven. Drie hoofdbreuklijnen kunnen onderscheiden worden. Ten eerste de scheiding op etnisch-nationale basis. De eerste verenigingen voor moslimmigranten zijn op een etnisch-nationale basis tot stand gekomen, en die verschillen leven vandaag door. Er zijn Turkse moskeeën, Marokkaanse moskeeën, Pakistaanse moskeeën, enz. Er bestaat geen enkele moskee waarvan het publiek werkelijk gemengd is. Ten tweede, met de komst van moslimmigranten uit Pakistan, Egypte, Tunesië, tendeert die etnisch-nationale breuklijn meer en meer naar een *taalkloof*. Men stelt dan het onderscheid vast tussen Arabischspreekende moskeeën en Turkssprekende moskeeën. Die breuklijn wordt versterkt door het feit dat een groot aantal imams afkomstig zijn uit de landen van herkomst, of uit een ander land. Het gebeurt zeer dikwijls dat ze slechts zeer weinig één van de twee gewesttalen beheersen (het Frans of het Nederlands). Bijgevolg wordt de overgrote meerderheid van de *khutba's* (preken) in het Arabisch of in het Turks voorgedragen. Enkel de grote moskeeën, waarvan het publiek breder is en bestaat uit jongeren en bekeerlingen die niet noodzakelijk de Arabische taal beheersen, voorzien eventueel tweetalige preken (Frans en Arabisch, bijvoorbeeld) of een vertaling. Het dient opgemerkt dat ook op niveau van eenzelfde etnische of taalgroep breuklijnen kunnen bestaan. Dat is het geval met de Turkse islam die verdeeld is in verschillende leerstellige en ideologische tendensen (Diyanet, Milli Görüs, Süleymanci,

broederschapsgroepen, enz.)⁵. Tenslotte bestaat er ook een *religieuze breuklijn* die overeenkomt met het onderscheid tussen soennieten en sjiieten. Deze laatste kloof kan als bijkomstig beschouwd worden in de mate dat, aangezien de sjiieten weinig talrijk zijn in Brussel, het voornamelijk de soennitische ritus is die in de Brussel gevolgd wordt. Maar die religieuze breuklijn is daarom nog niet onbelangrijk, aangezien beide partijen elkaar miskennen en dat een deel van de sjiieten zich in een minderheidspositie voelt, zoals blijkt uit het volgende uittreksel uit een interview dat we afnamen:

Lexicon

De Executieve van de Moslims van België (EMB) is de officiële gesprekspartner van de Staat voor het beheer van de moslimcultus. De EMB beheert de "wereldlijke" aspecten van de moslimcultus (aanwijzing van de leraars moslimgodsdienst in de scholen en moslimraadgevers in de gevangenissen, inschrijving van de offeraars voor het Offerfeest, enz.) en niet de "spirituele" dimensie van de cultus die slaat op de doctrine en de interpretatie van de teksten.

"Het probleem van de verkiezingen van de Executieve kan, indien men rekening wil houden met de islam en met alle islamits die in Brussel en in België bestaan, niet geregeld worden aan de hand van etnische quota. Ik wil zeggen dat wat ze gedaan hebben is zoveel Turken verkiezen, zoveel Marokkanen, zonder te beseffen dat die mensen allemaal soennieten zijn, allemaal van dezelfde strekking, als het ware (....). De sjiieten zullen zich nooit blootstellen voor een interview of iets van die aard. Zij zijn hier een minderheid. Veertien eeuwen lang zijn zij onderdrukt geweest door een meerderheid, dus het is een beetje als een clandestiene islam, er zijn geen gesprekspartners. Neen, ze zullen het risico niet nemen want de soennieten hebben hier teveel invloed." [Uittreksel uit een interview tussen de auteur en een lid van een vereniging, van Marokkaanse en sjiitische afkomst. Brussel, 24 juni 2004. Vertaald uit het Frans.]

Die breuklijnen vormen traditioneel een hinderpaal voor samenwerking tussen de verschillende strekkingen van de Brusselse islam. En ofschoon sommige gelegenheden toenadering toelaten (zoals de vergaderingen van de Executieve van de Moslims of sommige consultatieplatformen voor de moskeeën), blijft deze zeer fragmentarisch.

▣ III. Cartografie van de moslimverenigingen en culturele verenigingen

Men had kunnen verwachten dat een aantal gegevens (zoals de immobiliënprijzen, administratieve moeilijkheden, enz.) het verschijnen van een netwerk aan moslimverenigingen buiten de stad zou bevorderd hebben. Het uitvoeren van een cartografisch onderzoek liet ons toe aan te tonen dat de moslimverenigingen en culturele verenigingen die we inventariseerden in grote meerderheid geconcentreerd zijn in dezelfde gemeenten als de moslimbevolking. Nagenoeg twee derden van de geïnventariseerde verenigingen zijn in slechts drie gemeenten geconcentreerd: Schaarbeek,

⁵ Zie in dit verband : Ural Manço (1997), « Les organisations islamiques dans l'immigration turque en Europe et en Belgique », in Felice Dassetto (ed.), *Facettes de l'islam belge*, Louvain-La-Neuve, Academia-Bruylant, pp. 143-158.

 Tabel 3. Aantal moslimverenigingen per gemeente.

Molenbeek, en Brussel stad. Indien men hier de gemeenten Sint-Joost en Anderlecht aan toevoegt, zijn het 80% van die verenigingen die geconcentreerd zijn in vijf gemeenten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, te weten exact dezelfde gemeenten als deze waarin de bevolkingsgroepen afkomstig uit een land waar de islam de overheersende godsdienst is. De gebedsplaatsen en de andere verenigingen zijn dus gelegen in de onmiddellijke nabijheid van de woonwijken van de moslimbevolking (Boubeker, 2005).

Plaats	Aantal verenigingen per gemeente	% ten opzichte van het totaal van de verenigingen in het BHG
Anderlecht	22	10,5 %
Brussel	36	17,2 %
Molenbeek	43	20,6 %
Sint-Joost	15	7,1 %
Schaarbeek	51	24,4 %
Totaal	167	80 %
BHG	209	100 %

III.1. Methodologie

Hoe zijn we te werk gegaan voor het becijferen en situeren van de moslimverenigingen in Brussel ? We hebben op sleutelwoorden gezocht in de database van de Verenigingen Zonder Winstbejag (VZW's) van het Belgische Staatsblad om zo de adressen te verzamelen van de verenigingen maar ook eventuele adres- en naamswijzigingen. De sleutelwoorden (in het Frans, Engels en Nederlands, evenals een aantal termen in het Arabisch) die resultaten opleverden kunnen we in drie verschillende categorieën indelen. Ten eerste een categorie die we als algemeen kunnen bestempelen, woorden die een rechtstreeks verband houden met de islam (sleutelwoorden "islam", "islamitisch", "moslim", enz.). Vervolgens gebruikten we een categorie meer bijzondere termen, die verband houden met de verschillende nationaliteiten, landen en streken waarvan men kan stellen dat een zeer grote meerderheid er moslim is (sleutelwoorden "Marokkaans", "Turks", "Algerije", enz.). Tenslotte hebben we gebruik gemaakt van een derde categorie sleutelwoorden die verband houden met de nationale en/of religieuze moslimminderheden, zoals de sjiieten, de alevieten, de kurden, enz. Meerdere termen die verband houden met de moslimtheologie werden eveneens gebruikt, maar zonder resultaat (koran, soenna, ijtihad, enz.⁶). Het onderzoek zelf werd uitgevoerd over heel Brussel en leidde tot resultaten voor 18 gemeenten (17 gemeenten van het BHG plus Neder-over-Heembeek).

⁶ Evenals de mogelijke spellingsvarianten.

Deze onderzoeksmethode laat uiteraard slechts toe om formele verenigingen te inventariseren, en kan enkel die verenigingen in aanmerking nemen die als VZW opgegeven staan in het Staatsblad. Nu is het zo dat een aantal op het terrein actieve verenigingen niet als VZW zijn samengesteld en op informele basis werken. Het is ook mogelijk dat sommige verenigingen *de facto* niet langer bestaan of dat het gaat om verenigingen die als “façade” fungeren voor andere, ondermeer commerciële activiteiten (zoals het geval van een aantal cafés die zich als VZW’s voordoen om ondermeer fiscale redenen). Om deze ongemakken gedeeltelijk te verhelpen, hebben we de benadering vervolledigd door op het terrein een aantal observaties uit te voeren en door deels gestuurde gesprekken te houden met de vertegenwoordigers van moslimverenigingen. Tenslotte hebben we deze resultaten ook gekruist met de lijsten die op sommige moslimsites verschijnen op het internet.

III.2. Een typologie van de verenigingen

Naast het aantonen van een concentratie aan moslimverenigingen binnen het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, heeft ons werk over moslimverenigingen ook geleid tot een juistere definitie van de soorten verenigingen die in Brussel actief zijn. Gezien de verscheidenheid van de verenigingen die we inventariseerden, leek het ons inderdaad aangewezen drie categorieën te onderscheiden : de moskeeën, de moslimverenigingen en de culturele verenigingen.

Wat we onder “moskee” kunnen verstaan is een religieuze vereniging samengesteld met het oog op het ter beschikking stellen en beheren van een cultusplaats waarvan de activiteiten draaien rond de promotie van religieuze activiteiten en rond het praktiseren en inkaderen van de moslimcultus. We hebben iets meer dan 80 moskeeën geïnventariseerd in het Brussels Gewest en het merendeel staat geboekstaafd in het Staatsblad als VZW of wordt erkend in het kader van de partnerschappen en de adviesstructuren opgezet tussen gemeenten en moskeeën. In Brussel zijn deze moskeeën van buiten uit soms herkenbaar door middel van verschillende elementen (opschriften in het Arabisch en/of in een fonetische, verfranse vertaling, aanwijzingen in het Frans, mozaïeken, minaretten), soms helemaal niet. In de context van een duidelijk geuit en opgeëist burgerschap blijkt een groeiend aantal moslimsgelovigen gevoelig voor de architecturale expressie van de moskeeën. Men merkt dit duidelijk in de bijzondere symbolische betekenis die praktiserende moslims toekennen aan het islamitisch centrum van België, ook Moskee van het Jubelpark of Grote Moskee van Brussel genaamd, omdat ze de enige is die op een “echte” moskee lijkt. In dit kader kan het voorbeeld vermeld worden van een minaret dat werd toegevoegd aan de voorgevel van een Turkse moskee in

Schaarbeek. Dat minaret, door de gemeentelijke overheid beschouwd als een lichtbord met reclamedoeleinden ter versterking van de zichtbaarheid (aangezien de oproep voor het gebed wettelijk verboden is), werd door de moslims uit de buurt duidelijk beschouwd als een blijk van symbolische erkenning. Het moet gezegd worden dat die evolutie door sommige moslimleiders bekritiseerd werd als een vorm van acculturatie aan de notie van gewijde ruimte, een notie die deze leiders als niet zuiver moslims zien (Metcalf, 1996). Maar voor een groot aantal moslims wordt het belang van de moskeeën symbolisch, een merkteken van hun aanwezigheid in de publieke ruimte, en wordt dit naar voren geschoven als de moslimbijdrage aan het cultureel erfgoed van een kosmopolietstad als Brussel.

Vervolgens kunnen we de "islamitische verenigingen" definiëren als verenigingen die in hun statuten of in hun activiteiten refereren naar de islam of die actief zijn in het promoten of het onderwijzen van de islam, de moslimcultus of de Arabische moslimcultuur, of die socio-culturele of sportactiviteiten organiseren in het kader van de moslimreligie. Het betreft een vrij ruime categorie, die bijvoorbeeld de verenigingen dekt die specifieke diensten aanbieden aan moslims (zoals sociale diensten, hulpverlening, enz.), of die specifieke activiteiten aanbieden zoals onderwijs, opleidingen of scouting. Maar het dekt ook de moskeeënfederaties bijvoorbeeld, die het ter beschikking stellen van een cultusplaats niet als hoofddoel hebben, wel het groeperen van verschillende verenigingen om een gemeenschappelijk belang te verdedigen of om bestaansmiddelen te groeperen.

Het is naar deze twee verenigingscategorieën (moskeeën en islamitische verenigingen) dat we verwijzen wanneer we de algemene uitdrukking "moslimverenigingen" gebruiken.

Tenslotte definiëren we de "culturele verenigingen" als de verenigingen die verwijzen naar de cultuur van een land waar de meerderheid van de bevolking moslim is, die er de promotie van maken of culturele activiteiten organiseren, zonder te verwijzen naar de moslimcultus als dusdanig. De verschillende sympathisantenverenigingen opgericht om arbeiders of handelaars te steunen zijn het typevoorbeeld van deze categorie verenigingen. Waarom een cultureel criterium behouden in deze cartografie? Hoofdzakelijk om twee redenen. In de eerste plaats behoorden dergelijke sympathisantenverenigingen tot de allereerste verenigingen opgericht door de eerste generatie moslimmigranten in de jaren 1970 en 1980. Sommigen beschikten over een kleine gebedszaal en golden als opstap naar de stichting van "echte" moskeeën, bijvoorbeeld in het Turkse geval. Sommige Brusselse moskeeën getuigen hiervan, want ze combineren de naam van de moskee met die van de culturele vereniging die eraan vooraf ging. In andere gevallen kan het gaan om organen met een ruim takenpakket die lokaal verbonden kunnen zijn aan cultusplaatsen (Aksöyek, 2000). Ten tweede kan het onderscheid tussen religie en cultuur nogal vaag zijn in het geval van die

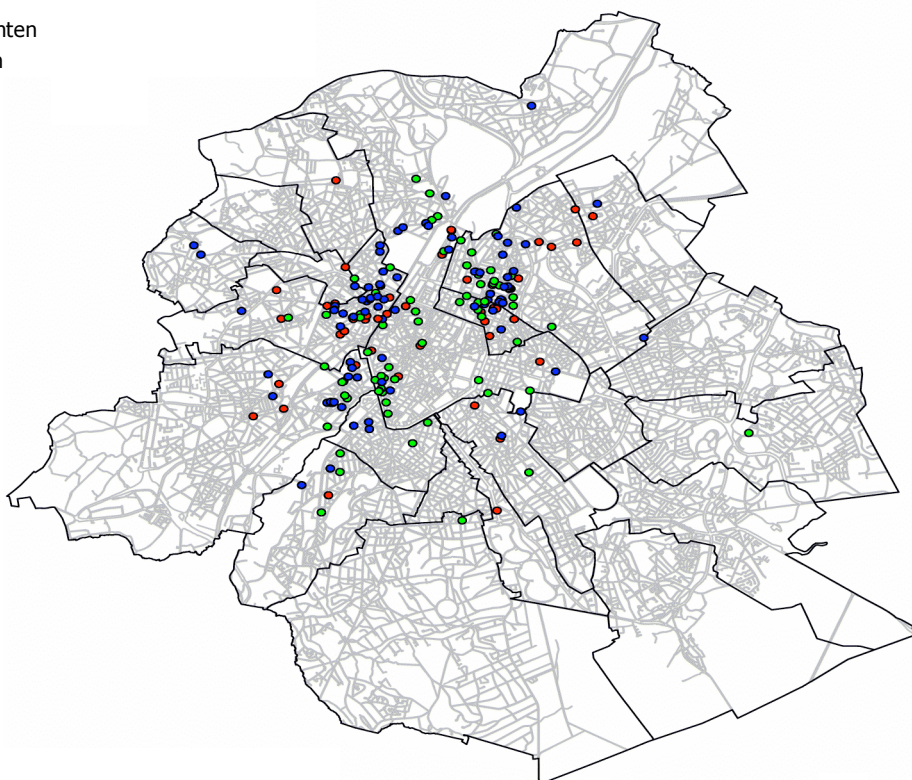
verenigingen. Deze gaan inderdaad islam integreren in het kader van hun vertogen en hun activiteiten, ondermeer bij feestgelegenheden. Want rituelen, eens ze ingeschreven zijn in het collectieve geheugen, worden tegelijk religieus en nationaal en monden uit in een 'gefokloriseerde' vorm van religie (Hervieu-Léger, 1993). Vieringen die eigen zijn aan de religieuze praktijken kunnen aldus opgenomen worden in het gamma van hun activiteiten, onder meer de feestelijkheden gedurende de Ramadan, het Suikerfeest, het Offerfeest, enz. Of de actieve leden van deze verenigingen nu de voorrang geven aan specifiek sociale dan wel uitsluitend religieuze problemen, of die verenigingen nu in de eerste plaats nationaal zijn dan wel regionaal, de term "cultureel" verschijnt in de naam, of toch tenminste in de statuten (Kastoryano, 1996).

Onze benadering houdt weliswaar twee risico's in. Ten eerste is het zo dat sommige van deze verenigingen zich zowel tot de moslims als tot de joodse of christenminderheden kunnen richten die eveneens uit moslimlanden afkomstig zijn. Ten tweede was het misschien volstrekt niet de bedoeling van deze verenigingen om uitsluitend moslims aan te spreken als doelpubliek voor hun sociaal werk. Desalniettemin zijn wij van oordeel dat, zelfs als deze verenigingen niet rechtstreeks naar de islam verwijzen, hun rol toch niet te onderschatten valt.

De drie categorieën die we aldus detailleerden vormen wat wij de "moslimverenigingen en culturele verenigingen" genoemd hebben van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

**Cartografie van de moslimverenigingen en
culturele verenigingen in het Brussels Gewest**

- islamistische verenigingen
- culturele verenigingen
- moskeeën
- gemeenten
- straten

Corinne Torrekens, GERME-ULB
Cartografie: Moritz Lennert & Benjamin Wayens, IGEAT-ULB
Uitgevoerd met Brussels UrbIS ® © - Verdeling & Copyright CIBG

▣ IV. Besluit

Dit artikel beoogde zeker geen uitputtende behandeling van het onderwerp, maar wel het leveren van een globaalbeeld van de inplanting van de moslimbevolkingsgroepen en moslimverenigingen in de publieke ruimte van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. Een soort momentopname.

Dit cartografisch werk liet ons eveneens toe om de diversiteit van het moslimverenigingsleven te kenschetsen, zowel op het gebied van haar breuklijnen als op het niveau van de activiteiten die er worden georganiseerd. En het is juist door specifieke criteria aan het licht brengen die draaien rond de activiteitenproductie van die verenigingen dat de cartografie bijdraagt tot het afstand nemen van de gelijkstelling "moslimverenigingen = moskeeën".

Tenslotte heeft dit cartografisch onderzoek, door het onderstrepen van de extreme concentratie van deze verenigingen op een deel van het gewestterritorium, licht geworpen op de bijzondere breuklijnen van een territorium. Het vormt aldus een uitnodiging om met vernieuwde focus het onderzoek verder te zetten naar de structurering van de stedelijke ruimte.

▣ Bibliografie

AKSÖYEK, A. (ed.), *Sociographie de la population turque et d'origine turque, Quarante ans de présence en Belgique (1960-2000), Dynamiques, problèmes, perspectives*, Brussel: Centre de Relations Européennes, 2000.

ALALUF, M. (ed.), *Les immigrés dans la ville, Trajectoires migratoires et espaces résidentiels*, Programme de recherche en sciences sociales, Etude de l'immigration, Université Libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, 1993.

BOUBEKER, A., « La reconnaissance publique de l'islam de France : entre gestion locale et communauté d'expérience », *Les Cahiers de la sécurité*, nr. 62, 2006.

- DASSETTO, F., « Islam en Belgique et en Europe : facettes et questions » dans Felice Dassetto (ed.), *Facettes de l'islam belge*, Louvain-La-Neuve: Academia-Bruylant, 1997.
- DASSETTO, F., *La construction de l'islam européen, Approche socio-anthropologique*, Paris: L'Harmattan, Coll. « Musulmans d'Europe », 1996.
- DASSETTO, F., « Visibilisation de l'islam dans l'espace public », in Albert Bastenier et Felice Dassetto (eds.), *Immigrations et nouveaux pluralismes, Une confrontation de sociétés*, Louvain-la-Neuve: De Boeck Université, 1990.
- HERVIEU-LEGER, D., *La religion pour mémoire*, Paris: Editions du Cerf, 1993.
- KASTORYANO, R., *La France, l'Allemagne et leurs immigrés : négocier l'identité*, Paris: Armand Colin, 1996.
- KESTELOOT, C., « L'écologie sociale et la répartition territoriale des étrangers », in Albert Bastenier et Felice Dassetto (eds.), *Immigrations et nouveaux pluralismes, Une confrontation des sociétés*, Louvain-La-Neuve: De Boeck Université, 1990.
- KESTELOOT, C., PELEMAN K., ROESEM T., « Terres d'exil en Belgique », in Marie-Thérèse Coenen et al., *La Belgique et ses immigrés, Les politiques manquées*, Louvain-la-Neuve: De Boeck Université, 1997.
- MANÇO, U., « La présence musulmane en Belgique : dimensions historique, démographique et économique », in Ural Manço (ed.), *Voix et voies musulmanes de Belgique*, Brussel: Facultés universitaires Saint-Louis, 2000.
- MANÇO, U., « Les organisations islamiques dans l'immigration turque en Europe et en Belgique », in Felice Dassetto (ed.), *Facettes de l'islam belge*, Louvain-La-Neuve: Academia-Bruylant, 1997, pp. 143-158.
- MANÇO, U., KANMAZ, M., « Intégration des musulmans et reconnaissance du culte islamique : un essai de bilan », in Ural Manço, *Reconnaissance et discrimination, Présence de l'islam en Europe occidentale et en Amérique du Nord*, Paris: L'Harmattan, Coll. « Compétences Interculturelles », 2004.
- MERENNE, B., VAN DER HAEGEN, E., VAN HECKE, E., *La Belgique, Diversité territoriale, Bulletin du Crédit Communal*, nr. 202, 1997.

METCALF, B. (ed), *Making Muslim Space in North America and Europe*, Berkeley: University of California Press, 1996.

OUALI, N., « Le mouvement associatif marocain de Belgique : quelques repères », in Nouria Ouali (ed.), *Trajectoires et dynamiques migratoires de l'immigration marocaine de Belgique*, Louvain-La-Neuve: Academia-Bruylant, 2004.

REA, A., *Immigration. Etat et citoyenneté : la formation de la politique d'intégration des immigrés de la Belgique*, Doctoraatsverhandeling, Université Libre de Bruxelles, Faculté des sciences sociales, politiques et économiques, 1999.

All rights reserved (text and tables): Corinne Torrekens.
Copyright Map : CIBG.

□ □ □

Ik wil graag van harte Moritz Lennert en Benjamin Wayens danken van het Institut de Gestion de l'Environnement et d'Aménagement du Territoire (IGEAT-Université Libre de Bruxelles) voor hun hulp en geduld tijdens het cartografisch onderzoek.

C.T. □ □ □

BRUSSELS STUDIES

Brussels Studies – www.brusselsstudies.be

Het elektronisch wetenschappelijk tijdschrift voor onderzoek over Brussel

Hoofdredacteur: Michel Hubert

Redactiesecretaris: Grégoire Polet

Adjunct-redactiesecretaris: Roel De Groof